

РУРАЛНО ДВОРИШТЕ КАО КОМУНИКАЦИЈСКИ ПРОСТОР

Апстракт: У овом раду разматрам рурално двориште, које до сада није привлачило већу пажњу антрополога, а конкретан повод за разматрање јесу поједина дворишта за чије су уређење употребљене многобројне бетонске фигуре. Рурална дворишта, са или без фигуралних украса, овде разматрам у оквиру културе станавања, као продукте вернакуларне архитектуре, и у оквиру општих поставки антропологије простора. Двориште посматрам као уређени простор којим се комуницира начин живота у домаћинству, и као интеракцијски простор чланова домаћинства и непосредног социјалног окружења. Употребу разних елемената (живих и неживих) за уређење дворишта схватам као систем објективаних значења који је конструисан у оквиру расположивих културних кодова и помоћу којег поседници дворишта (породица) изражавају свој однос према широј заједници. Двориште је и лиминални простор чијим се уређењем успоставља интеракција између изразито приватног простора куће и јавног простора руралне заједнице.

Кључне речи: *дворишће, простор, уређење, место, комуникација, вернакуларна архитектура*

Пролазак кроз велики број села у Србији, нарочито када је реч о Поморављу и источној Србији, открива нам поједина дворишта, понекад готово питорескна, препуна разних фигура и украса. Најчешће су то фигуре животиња, патуљака, неретко живописно обојених, затим су ту и стубови (имитација јонског стила), чесме, фонтане и слични објекти који су сви изразито рељефно украшени. Неретко су „сакривени“ иза естетизованих ограда од бетона или метала. Ова слика дворишта, слика која ствара за-

* milos.matic@orion.rs

себан доживљај села, значајно одудара од традицијског начина уређења дворишта у српским селима, и због тога привлачи нашу пажњу, не (само) као некаква кич култура коју би требало да критикујемо из академских позиција, већ као хеуристичка инспирација, подложна употреби као културног медијума за разматрање сеоског дворишта као уређеног простора и као дефинисаног места.

У овом раду посматрам сва рурална дворишта, дакле она са украсним фигурама и она без њих, у оквиру културе становања, као сегменте вернакуларне архитектуре схваћене нешто шире (тј. не само кроз грађевине), а превасходно у оквиру антрополошких концептуализација појма простора (и места), те концептуализација односа културе и простора. Двориште се посматра као уређени простор којим се комуницира начин живота у домаћинству, и као интеракцијски простор чланова домаћинства и непосредног социјалног окружења. У том смислу дворишта у којима се налазе разне украсне фигуре узимају се као саставни део модерног руралног пејзажа који је уклопљен у локалне наративе о стилу живота. Разматрање дворишта засновано је на сопственим истраживањима културе друштвених односа и културе становања у селима смедеревског Поморавља (Матић 2013), укључујући и села око Велике Планае, и у селима у Мачви и Поцерини,¹ као и на подацима истраживања других аутора у области источне Србије (видети: Antonijević 2013).

Дворишта с мањим или већим бројем украсних фигура налазимо превасходно у селима у равнијим деловима Србије, најчешће у долини Велике Мораве и надаље у источној Србији, а пропорционално нешто мање у другим деловима државе, попут Мачве или Шумадије. Наравно, у јавном дискурсу можда су најпознатија таква дворишта у селима у широј околини Пожаревца (Браничево). Сва та села су данас мање-више витална, приградска или она у близини градова. Њихова данашња виталност, односно довољан број становника, у највећој мери је последица обимних руралних и рурално-урбаних миграција у другој половини 20. столећа. Велики део сеоске популације, почев од педесетих, а нарочито од шездесетих и током седамдесетих година 20. столећа, у оквиру процеса индустријализације Србије (Југославије) преселио из удаљених села у градове, али због њихове пренастањености, као и због других фактора (економска моћ породице, културне навике и неприваћање урбаног стила живота, неприваћање живљења у стану, тежња за пољопривредном независношћу итд.), велики број људи се преселио у такозвана приградска села, односно села која се наслањају на градове, и у села која су у близини градова (Simić 1973; Влаховић 1984; Митровић 1998, 251–273; Matić 2005). Сада су та села изразито витална и управо она представљају реалну слику руралног живота у Србији. Међутим, и поред масовних досељавања и пораста броја становника, чему треба придодати и миграције са Косова и Мето-

1 Реазултати тих истраживања нису до сада објављивани.

хије, просторна структура тих села није значајније промењена и она су у суштини задржала своју просторну организацију која је формирана још пре или током 19. столећа. То уједно значи и да просторна организација појединачних домаћинстава задржава својства која је стекла током формирања тих села у прошлости, свакако уз појаву великог броја варијација које су у највећој мери настале током процеса модернизације тих села у другој половини 20. столећа.² Те варијације данас дају једну визуелно динамичну слику тих села, слику која је подцртана већом или мањом уређеношћу појединачних простора (или места), непрекидним кретањем људи и њиховим присуством у јавним просторима села, а свакако и многим модерним елементима материјалне културе који су намерно или не-намерно истакнути у поједним приватним и јавним просторима у селу.

Двориште какво данас налазимо у селима о којима је овде реч формира се постепено с обимнијим променама у економији и стилу живота сељаштва још током прве половине 20. столећа, а нарочито током друге половине 20. столећа. Међутим, оно је као засебан простор у оквиру укупног простора домаћинства дефинисано много раније, али тада са не много јасном функцијом која би доминирала над другим аспектима употребе тог простора.³ Због тога се у старијој литератури радије дефинише укупна окућница, а појам дворишта није најјасније одређен. Вукосављевић (Вукосављевић 2012 [1965], 51–60) наводи да се двориште у историји културе становања издваја постепено, тј. да у почетку настањивања једног домаћинства, када има довољно простора, двориште није уопште или није јасно дефинисано. Његово ограђивање настаје због потребе да се стамбени простор одвоји од економског простора у оквиру окућнице, али се двориште најпре издваја „правно“, нарочито кад је реч о „груписаним селима“, а која су потом заправо формирана као она села на која се односи ово разматрање. По Вукосављевићевом схватању услед повећања броја становника и груписања домаћинстава унутар села јавила се потреба за јаснијим правним дефинисањем простора које заузима свако домаћинство те се отуда јавља најпре обележавање, а затим и физичко ограђивање простора око куће, тј. ограђивање дворишта. Овде треба ипак поменути да се јасно одређивање простора и његово ограђивање односи и на тзв. економски простор, тј. и на оно земљиште у близини станишта које се користи за економске активности. У историји културе руралног становања двориште се, дакле, јасно дефинише како у односу на друге у насељу (селу), тако и унутар сваког домаћинства, односно простор домаћинства се организује као економски и стамбени (неекономски). Вукосављевићево одређење дворишта је релационистичко, он га одређује у од-

2 По Цвијићевој класификацији то су села мачванске и јасеничке врсте у оквиру старовлашког типа (Цвијић 1966, 267).

3 Двориште се етимолошки везује за двор, односно као простор који је непосредно уз двор – станиште властеле, кућа (Skok 1971, 465–466).

носу на економске активности људи и, сходно томе, у односу на простор у коме се обављају економске активности (било ратарске или сточарске), и заправо не тражи својства самог „кућног дворишта“, како га он назива, нити разматра однос људи према сопственом дворишту. Штавише, у свом излагању о дворишту ослања се и на једну негацију (Вукосављевић 2012 [1965], 59), односно негира тежњу за удобношћу боравка у дворишту – што је супротно од данашњег схватања дворишта – а као својства дворишта наводи гајење цвећа и његово уређење да буде чисто. И овде, опет, чистоћа дворишта се посматра у односу на економски простор, а Вукосављевић надаље не иде преко формалног односа чисто и прљаво, што је заправо у традицијском конструкту начина живота однос становања наспрам економије (привређивања).

Други аутори су појму дворишта, онда када су се бавили културом становања или, прецизније речено, објектима народног градитељства (објектима вернакуларне архитектуре), посветили још мање пажње од Вукосављевића. Најчешће га одређују као издвојен простор око куће. Бранислав Којић (Којић 1958, 98), који се бавио просторним планирањем села (руризмом, како га је назвао), кућно двориште такође одређује као простор у домаћинству који се налази око куће и који је чист, за разлику од простора који је намењен пољопривредним активностима, и подразумевано прљав. У неким новијим текстовима посвећеним култури становања у селима одређивање појма дворишта је још оскудније (на пример: Нешковић 2002; Николић 2013).

Да бисмо појам дворишта у руралној култури становања боље разумели неопходно је да га најпре сагледамо у контексту истраживања вернакуларне архитектуре. Појам вернакуларне архитектуре јавља се у истраживањима архитектуре, али и у антрополошким, археолошким и истраживањима културног наслеђа. Док се појам архитектуре релативно јасно дефинише као уметност и наука дизајнирања и градње структура, заједница или отвореног простора, повинујући се критеријумима естетике и функционалности, а односи се и на саме грађевине настале по тим принципима (Harris 2006, 51), појам вернакуларне архитектуре је нешто комплекснији за дефинисање. У најширем смислу вернакуларна архитектура би обухватала „традиционалне грађевине“, тј. грађевине које су аутентичан продукт неког места и људи, које су током времена еволуирале, а које су створили не-експерти (не-стручњаци) који поседују дељена знања о градњи (Brown and Maudlin 2012, 340), тј. заједничка знања која поседују многи или сви чланови заједнице.

Један од значајнијих истраживача вернакуларне архитектуре, Пол Оливер (Paul Oliver), и сам полази од појма архитектура који узимао као „науку градње“, а појам вернакуларно узима као нешто што је нативно, домородачко. Тако долази до појма „нативна наука о градњи“ као прикладан за почетно разумевање вернакуларне архитектуре. Сходно томе појам

вернакуларне архитектуре би, у најширем смислу, обухватао све типове грађевина у племенским, фолклорним, сељачким и популарним друштвима (Oliver 2006, 4).⁴ Осим тога, Оливер уочава и значај народних знања и вештина који су створили једноставну технологију за градњу (Oliver 2006, 14). Грађевине вернакуларне архитектуре испољавају директну везу између форме и функције. Настале из потреба људи и на основу општеприхваћених знања и вештина унутар заједнице, станишта и друге грађевине креиране су у односу на контекст непосредног окружења и у односу на расположиве ресурсе. Њих уобичајено граде сами власници или заједница, примењујући традиционалне технологије. Сви облици вернакуларне архитектуре су стога изграђени да би задовољили специфичне потребе људи, прилагођавајући се вредностима, економији и начину живота културе у којој настају (Oliver 2006, 30). Дакле, Оливер, као и други аутори пре њега, попут Амоса Рапорпорта (Rapoport 1969), јасно постављају вернакуларну архитектуру у културни контекст, односно посматрају је у крајњој линији као продукт културе, а не као нужност објективних датости (попут природних услова, доступних материјала и сл.). Културни утицај на грађевине је тоталитет људских вредности, активности и артефаката који утиче на формирање тих грађевина и који даје значење (смиао) и усмерава начин живота у њима. Није онда погрешно рећи да је вернакуларна архитектура заправо архитектонски језик људи, са многим етничким, регионалним или локалним дијалектима (Brown and Maudlin 2012, 340–341). У вернакуларној архитектури је, дакле, природни детерминизам ирелевантан и неодржив. Фактори који су изван човека – попут конфигурације и састава терена, расположивих материјала за градњу, климе, животиња итд. – представљају укупно човеково окружење за које се пре може рећи да пружа могућности или ограничења, али никако да дефинише какве ће и које ће грађевине човек да ствара (Rapoport 1969). Градња објеката вернакуларне архитектуре подређена је, дакле, културним матрицама које пружају било могућности, било ограничења приликом прављења избора, односно форма елемената вернакуларне архитектуре последица је многих социо-културних фактора, а физичко окружење делује као модификатор изабране форме градње (Rapoport 1969, 46–47).⁵ Напоследку, треба јасно рећи да појмове вернакуларна и традиционална архитектура никако не треба поједностављено изједначавати јер верна-

4 Оливер у својој студији не објашњава шта подразумева под фолклорним и популарним друштвима, мада се касније у његовом тексту може наслути да под тиме подразумева друштва у којима доминирају тзв. народна или популарна култура.

5 Вероватно најречитији пример у вернакуларној архитектури на тлу Србије представља разлика између начина градње, форме зграда и употребе простора коју налазимо у компарацији источне и југозападне Србије. У планинским пределима који обилују дрвном грађом, или су обиловали у прошлости, у традицијском народном градићу налазимо различите приступе форми зграда, пре свега куће, као и у начину искоришћавања природних материјала (видети: Којић 1958; Дероко 1968; Драгојловић-Стевановић 2000, 66).

куларна архитектура не обухвата само старе грађевине које су градили наши претци, већ обухвата и савремене грађевине које су градили анонимни мајстори или људи за своје потребе, пратећи културне матрице које не морају нужно да буду традицијске. Преведено у нашу културу и везано за тему овог рада, у вернакуларну архитектуру спадају и све новије зграде, а најчешће су то куће, које су људи градили за сопствене потребе и у складу са сопственим схватањем начина становања, а по правилу угледајући се једни на друге. Овде спадају чак и гастарбајтерске куће које се визуелно разликују, али које и даље прате културне матрице иако су их градили људи који су упознали неку другу културу.⁶

Овај синтетички осврт на појам вернакуларне архитектуре ипак упућује на то да је њено истраживање усредсређено на грађевине, те се отуда поставља питање односа вернакуларне архитектуре и дворишта, које је овде у средишту интересовања. Најпре, и сама архитектура, она академска, никада не посматра грађевину изоловано, већ је увек посматра у склопу амбијента у ком се налази и који такође треба да буде „изграђен“, односно уређен како би чинио јединствену архитектонску целину с грађевином. Истраживања вернакуларне архитектуре иду још даље, заправо грађевинске подухвате људи посматрају унеколико другачије, можда се чак може рећи и обрнуто. Док се у академској архитектури простор уређује у односу на грађевину, у вернакуларној архитектури грађевина је својеврстна културна реакција на непосредан простор у којем настаје. Ге-

6 Гастарбајтерским кућама посвећено је довољно пажње у наишм и иностраним антрополошким истраживањима. Опште место јесте то да им се приписује симболика статуса у локалној заједници, наглашавање сопственог или породичног идентитета оних који су их изградили, улагање великих количина новца и уопште велика потрошња у вези с градњом, али и архитектонска различитост у односу на новије куће руралног становништва које није отишло на (привремени) рад у иностранству (Bratč i Malešević 1982; Antonijević 2013 и ту наведена литература). Све те куће, посебно како идемо кроз време ка садашњости, у одређеној мери се визуелно и по унутрашњој просторној диспозицији разликују од кућа које је градило локално негастарбајтерско становништво. Гастарбајтерске куће често имају велики број архитектонских или грађевинских елемената преузетих из култура друштава у која се ишло на привремени рад и поставља се питање оправданости схватања таквих кућа као вернакуларне архитектуре. Но, и те куће су заправо градили анонимни мајстори, а осмишљавали су их сами власници. У том смислу гастарбајтерске куће јесу грађене сходно културној матрици њихових градитеља (власника), а разлика је у томе што су под утицајем домаћих култура друштава у која су (привремено) емигрирали због рада и зараде, гастарбајтери у процесу парцијалне асимилације делимично трансформисали и личну културну матрицу и почели другачије да схватају појам становања. А и тај појам је био под снажним утицајем жеље за истицањем статуса и личног богатства. Те куће, дакле, јесу вернакуларна архитектура јер су настале као производ *genre de vie*, како би већ то истакао Рапорт (Raport 1969). Чак и када бисмо ствар гледали онако како то чини Пол Оливер, те куће јесу „саграђене да би задовољиле потребе“ (built to meet needs), само што овде појам потреба не посматрам чисто егзистенцијално или утилитаристички. Иначе, током етнографских истраживања само сам у селу Осипаоница код Смедерева евидентирао једну кућу људи који су били на раду у Француској и коју је пројектовао професионални архитекта.

нерално посматрано, у истраживањима вернакуларне архитектура грађевине се схватају као културни одговор на непосредно окружење, с циљем да би биле задовољене потребе за становањем и заштитом имовине. У том смислу простор који је на било који начин у вези с неком зградом није искључен из аналитичког домена у истраживањима вернакуларне архитектуре (Oliver 2006). Штавише, неки истраживачи вернакуларне архитектуре временом су све више своја интересовања усмерили на истраживање простора, његовог уређења, схватања и занчења у култури, где изграђени објекти представљају тек један од аспеката својства простора.

Ту је можда је најуочљивија трансформација код Амоса Рапопорта. Он је својевремено написао веома добру и обухватну студију о односу форме грађевина (вернакуларне архитектуре) и културе у којој грађевине настају (Rapoport 1969), да би потом дао једну такође веома квалитетну студију о значењу простора уопште (Rapoport 1990). У овој потоњој студији пажњу привлаче два веома важна, ако не и кључна појма – изграђено окружење (built environment) и сетинг (setting). Иако су оба појма код Рапопорта концептуализована широко и интегрисана су у разумевање човековог односа према простору у најширем смислу, оба на одређеном нивоу конотирају конкретан просторни однос неке зграде и њеног непосредног просторног окружења. С друге стране, оба појма имају своје физичке и метафизичке конотације, односно могу да се односе на материјалне објекте, али уједно, и што је много значајније за разумевање простора, и на симболичке аспекте простора и на човеково понашање у њему, односно значења која му додељује. Конкретније речено, појам изграђеног окружења може да се односи на простор у којем се налазе физички изграђене зграде, са свим њиховим културним импликацијама, али може да се односи и на „изграђени“ систем значења и понашања која се везују за неки простор, а која нису нужно или директно везана за материјалне објекте. Аналогно томе, појам сетинг може да се односи такође на скуп материјалних објеката који су у некој међусобној вези попут тога да се налазе у истом простору и стоје у неком међусобном односу који је одређен културом и човековим понашањем (попут намештаја и другог покућства у некој соби), али може и да обухвата окружење са неким текућим системом активности где су те активности и окружење повезани правилима о томе шта је одговарајуће и очекивано у неком сетингу (Rapoport 1990). На једном другом месту Рапопорт каже (Rapoport 1994): „Физички атрибути сетинга су сигнали који делују као мнемоници који подсећају људе на ситуацију и стога на прикладно понашање, чинећи могућим да ограничења буду ефективна“.

Ово потоње Рапопортово схватање чини се као квалитетна аналитичка парадигма за разматрање дворишта као просторног система физичких објеката и њихових значења. Увођење физичких атрибута као својеврсних сигнала подразумева, дакле, да неки простор, рурално дво-

риште у овом случају, има неки физички присутан, тј. материјалини садржај. Тај садржај свакако нису само на почету поменуте фигуре животиња, украсни стубови, ограде или чесме које привлаче пажњу у руралном пејзажу оних села о којима се овде говори. Да би се дошло до садржаја руралних дворишта уопште, мислим да је сазнајно пожељно да се направи један хронолошки осврт који укључује дистинкцију два општа типа диспозиције простора који непосредно окружује станиште, а станиште је, пак, у култури атрибуирано као кључна тачка сопствене егзистенције у простору, и дефинисања других у простору (видети: Матић 2007).

Имајући у виду да су многе културне структуре и значења данашње културе у руралним обалстима Србије успостављени у пришлости и да их и данас јасно познајемо – макар их третирали и само као културно наслеђе – полазим од традицијског конструкта простора домаћинства и односа који се гради ка другим просторима. У традицијској култури можемо да разликујемо успостављање два основна концепта простора домаћинства – линијски и циклични. Први подразумева организовање сегмената простора, активности и зграда дуж једне просторне осе, док други подразумева њихово кружно позиционирање око једне централне зграде, а то је кућа (Матић 2007, 64). Овај потоњи концепт карактеристичан је за планинске и брдске руралне области Србије и углавном излази из фокуса овог разматрања дворишта. Претходни концепт простора, линијски, карактеристичан је за равничарске крајеве и превасходно га срећемо у селима чија су дворишта тема овог рада. Посматрано у парадигми истраживања вернакуларне архитектуре – локализовано речено народне архитектуре и народног градитељства – циклично организовање сегмената простора и просторне комуникације налазимо онде где доминира тип градње који се уобичајено назива градња типа динарске брвнаре. Линијски концепт простора домаћинства је везан за ону културу становања у којој доминира тзв. градња у бондручном систему, градња од набоја и, касније, градња станишта од цигала (Дероко 1968; Финдрик 1994).

Традицијска циклична организација простора домаћинства не познаје двориште онако како га креира, позиционира и утилізује линијска организација простора. Двориште у цикличној организацији простора домаћинства не постоји као јасно дефинисана целина, јавља се пре као цветна декорација око станишта и самим тим се не може одредити као лиминална зона између станишта и других простора. Циклична организација простора је у традицијској култури подразумевала другачије позиционирање станишта и окућнице у простору, тј. велику удаљеност међу појединим домаћинствима. То је значило отсуство директног непрекидног контакта међу домаћинствима и самим тим отсуство неопходности да се окућница јасно дефинише и лимитира (Вукосављевић 2012). У цикличној организацији простора традицијске културе двориште се не јавља као хедонистички простор, већ као простор физичке

комуникације, тј. саобраћаја људи и ствари, али и као средство дистанциране репрезентације.

У линијском структурирању простора домаћинства сви просторни и грађевински елементи постављени су дуж једне праве линије при чему све зграде могу да буду само с једне стране имања или, уколико то димензије имања дозвољавају, да буду распоређене уз наспрамне стране у оквиру имања али и даље пратећи једну праволинијску осу. У таквој организацији простора домаћинства кућа је увек постављена отклоњена од пута и простор између пута и куће је јасно дефинисан као двориште (Којић 1958; Вукосављевић 2012; Финдрик 1994). Оно има утврђено место и однос према осталим сегментима и активностима домаћинства. У традицијском уређењу простора, двориште је по правилу садржало неколико општих елемената – цвеће, пар чикота вонове лозе, клупа (која је обично заклоњена лозом), стаза, шимшир, неколико стабала воћа. У дворишту се најчешће налазио и бунар, а доцније ручна пумпа за воду. Уколико је кућа архитектонски развијенија и поседује трем, цвеће се налази и на трему. У зависности од величине окућнице и конфигурације терена, у дворишту су могли да буду и дрвљаник, пољски нужник и ђубриште. Ипак, ови потоњи елементи су или удаљени од куће и заклоњени, или су, у процесу унапређивања културе становања, потпуно уклањани из дворишта. Веома битан моменат представља то што је двориште увек постављено између куће и пута, односно попуњава простор између куће и пута. Преформулисано речено, двориште је по правилу постављено тако да се увек налази *испред* куће, узимајући у обзир бесконачан број варијанти поимања простора који се одређује као простор испред куће. И увек је ограђено према путу, а често и према другим просторима, оним које сам раније навео као економске просторе. Двориште заправо може уопштено да се одреди као простор који се налази између два маргинална елемента – фасаде куће и ограде.

По Вукосављевићевом схватању двориште се у руралним домаћинствима уобличавало постепено, но оно се ипак у традицијској култури „развило“ пре довољно времена (у највећој мери током друге половине 19. столећа) да би било сасвим јасно уређено као простор и на неки начин петрификовано у процесу дефинисања свеукупног простора око куће, те је као уређен простор опстало до данас. Штавише, судећи по старијој литератури која на овај или онај начин даје етнографију културе становања (премда оскудних података о самом дворишту) и другим изворима,⁷ садржај дворишта се концептуално није много мењао иако су поједини елементи тог садржаја осавремењивани. Етнографски подаци показују, на пример, да се уместо утабане стазе јавља прво поплочана стаза, а по-

7 Нешто мало података налазимо у старијим етнографијама објављиваним у Српском етнографском зборнику (на пример Мијатовић 1930). Квалитетнији извор података о садржају сеоских дворишта у прошлости јесу етнографске фотографије из фонда Етнографског музеја у Београду.

том бетонирана стаза. Раније су од цвећа гајене старе сорте ружа, невен, мушкатле и сл., данас се гаји разноврсно цвеће које се набавља на пијаци или се семе купује у пољопривредним апотекама. Раније су уз кућу били шимшир, крушка или јабука, данас су то неке живе ограде, украсно шибље или зимзелено дрвеће (мада воћке и лоза нису самим тим искључени из садржаја дворишта). Оно што јесте уочљива промена јесте то што су многа дворишта постала уређена по геометријским линијама, а раније су елементи садржаја дворишта били спонтано распоређени. Друга уочљива промена јесте то што сада материјалних објеката садржаја дворишта (предмета или биљка) има више, тј. више је цвећа и другог зеленила, већи је простор за седење (одмор), изграђени су заклони или сеници, бетонране су веће површине итд.

Пре него што дођемо до елемената уређења дворишта који су били повод за овај текст, а то су разне украсне фигуре, неопходно је да се обрати пажња на нешто што није део дворишта у строгом смислу речи, али јесте неизоставни елемент визуелне концепције дворишта – а то је фасада куће. У традицијској концептуализацији куће и простора око ње уочава се да фронтални зид, онај на којем су врата куће (или главна врата) није уједно и зид који је окренут ка главном делу дворишта и ка путу, а самим тим ка јавности, већ је постављен ка другим деловима окућнице (Којић 1958). Ипак, тај фронтални зид најпре почиње да добија естетске детаље. У старијим варијантама кућа, естетика је изражавана кроз украшавање стубова трема,⁸ што се потом развило у нешто што је у традицијској вернакуларној архитектури постало један од симбола естетике куће – трем с луковима. Када од почетка 20. столећа почиње да доминира изградња кућа од цигала, тј. зиданих кућа, тако се мења и естетика зидова ка дворишту. На зидовима који су директно окренути ка дворишту јавља се или сведена или веома развијена фасадна пластика, где доминирају лажни стубови, розете и волуте, филорети око или испод прозора, рељефни оквири врата и прозора итд. Чини се да свој врхунац фасадна пластика у вернакуларној архитектури достиже импортом елемената сецесије (али и барока и класицизма), које су мајстори пренели и у руралне средине. Тај импорт је био веома изражен у селима источно од Велике Мораве (Мркић 2019), али га срећемо и у другим деловима Србије, нарочито у Војводини.

Од средине 20. столећа долази до извесне кризе вернакуларне архитектуре у руралним срединама (Ивановић-Баришић 2006), што укључује и кризу естетизације екстеријера куће, односно декорација или изостаје или се јавља у веома сведеном облику. Отсуство естетизације зграда у руралним срединама посебно је уочљиво на оним кућама грађеним после шездесетих година 20. столећа (а највише седамдесетих и осамдесетих година).

8 Стубови трема су естетизовани профилисањем или урезивањем правих линија које су чиниле основне геометријске форме, изрезивањем крајева стубова и естетским резањем јастука стуба (дрвено проширење између стуба у хоризонталне греде које повећава носивост стуба). О естетским детаљима видети: Дероко 1968.

Тада долази до масовне употребе модерних материјала и градње зиданих кућа које су архитектонски и грађевински мање-више једноставне, за рурални стил живота често непрактичне јер представљају симплифицирану или редуковану интерпретацију градских кућа у још увек другачијем контексту руралне културе становања (Финдрик 1994, 177–183; Станић 2002). Али због поевањања општег нивоа богатства сељаштва у Србији и повољније економске атмосфере у том периоду (Митровић 1998; Матић 2017), у руралном стилу живота повећава се ниво хедонистичких облика понашања, па су самим тим и у дворишту развијани постојећи или увођени нови материјални елементи који су у вези с „уживањем“. Веће промене у технологији пољопривредне производње (примена напредних агротехничких мера и од стране обичних сељака, а не само у пољопривредним комбинатима) довеле су до повећања обима времена које се не проводи у раду, а један део тог не-радног времена провођен је и у дворишту.

Када је почетком шездесетих година 20. столећа грађанима Југославије омогућено да слободно путују у иностранство и када је либерализован однос према радницима у иностранству, отпочео је и процес обимних миграција на привремени (за неке трајни) рад у дрге државе (Селинић 2008; Antonijević 2013). Када су након неког времена гасарбајтери, како су популарно називани, стекли на раду у иностранству одређени капитал, свакако већи но што би га стекли у домовини, и када су почели тај капитал да враћају у домовину, заједно с неким културним светоназорима које су спознали у другој (туђој) средини, постали су битан културни агенс у многим аспектима живота у средини из које су потекли, а свакако и у домену вернакулране архитектуре и културе становања (Drljača 1982; Bratić i Malešević 1982; Ромелић и Стојановић 1989; Antonijević 2013). И док су саме зграде, куће, до сада у више наврата биле предмет етнолишких и антрополошких разматрања (превасходно у наведеној литератури), усредсређићу се на садржај дворишта који је такође био под снажним утицајем културних матрица гасарбајтера. Тај садржај се, свакако, није променио одједном. Процес промене најпре је подразумевао пренаглашавање традицијских елемената садржаја дворишта, почев од фасаде куће.⁹ Раније спонтано уређено двориште постаје објекат пажње и уређења које се огледа у негованим травњацима, правилно посађеним декоративним биљкама и дрвећем, постављањем елемената савременог намештаја за седење уместо ранијих грубо израђених дрвених клупа и столова, у дворишта улазе предмети од бетона, пластике и других вештачких материјала.

9 Из кључних аналитичких текстова (Bratić i Malešević 1982; Antonijević 2013) јасно увиђамо да су гасарбајтери превасходно били усредсређени на градитељске подухвате везане за кућу (станиште), а тек потом на уређивање дворишта. Друкчије речено, најпре је егзистенцијална потреба заштите људи и ствари била објект трансформације у скуп наглашено истицаних симболичких вредности, а двориште остаје естетизовани простор којем се, осим репрезентативне, тек касније оснажује раније маргинална функција простора за релаксацију.

Пренаглашавање традицијских елемената садржаја дворишта временом је престало да буде довољно за наглашавање различитости, али јесте било предуслов за увођење неких потпуно нових материјалних елемената, а то су пре свега разне украсне фигуре. Овоме свакако треба придодати трансформацију маргина дворишта – фасаде куће и ограде. Нови украсни елементи дворишта често се најпре и јављају на тим маргинама. То су разне представе лавова, орлова или лабудова на капији, фигуре које су постављене као некакви чувари капије. Саме капије најчешће су постављене на мање-више масивне бетонске стубове који представљају стилизовани антички дизајн, или се иде на наглашавање њихове масивности с једноставнијом естетизацијом. Ограде се граде тако да буду масивне, граде се од бетона и гвожђа, потом од кованог гвожђа, а прави хит су постале и ограде од прохрома, тј. од нерђајућег челика. На исти начин су прављене и капије. Куриозитет свакако представљају ограде и капије са златним детаљима. Прохром ограде се, с друге стране, масовно стављају и на терасе које су на видним (или свим) фасадама куће. Фигуре животиња постављају се и испред улаза у кућу. Напоследку, разне фигуре животиња, где и даље доминирају лавови, лабудови и орлови, постављају се и у простору дворишта. Њима се придружују фонтане од бетона или гвожђа или, очекивано за новије време, од прохрома. Ту су и разне естетизоване бетонске чесме, стубови постављени слободно у простору, дакле само с естетском функцијом, а има и других животиња попут срна, јелена, жежева, жаба, рода, папагаја, паса, мачака итд. Посебну скупину чине имагинарни ликови попут Снежане, патуљака, анђела, купидона итд. Све те украсе допуњују бетонске печурке, саксије, жардињере, кућице итд.

Нека од тих дворишта подсећају на праве мале зоолошке вртове настањене бетонским животињама,¹⁰ док нека друга дворишта подсећају на сценографију некакве бајке, а она која су испуњена стубовима, фонтанама, чесмама и другим украсима од бетона (или камена), подсећају на приватне лапидаријуме. Визуелни ефекат неких од тих дворишта је у последњих неколико година, с доступношћу ЛЕД технологија, допуњен разним светлосним ефектима.

Изнео бих нека формална етнографска запажања. Најпре, током истраживања уочено је да дворишта „настањена“ разним (бетонским) фигурама већ дуже време, две и више деценија уназад, нису одлика само гастарбајтерског поимања естетике дворишта, већ и многих који су богатство стекли у неком приватном пословном подухвату, најчешће у аграрном

10 Током етнографских истраживања културе становања и културе друштвених односа у смедеревском Поморављу и у Мачви, нисам приметио велики број таквих дворишта. С друге стране, током антрополошких истраживања предузетништва у Србији (2010) водио сам интервју с једним од произвођача украсних фигура за дворишта (село Лугавчина) и он је јасно изнео став да од тог посла може добро да се заради и да те фигуре имају своје тржиште, мада је он превасходно гворио о Поморављу и источној Србији.

предузетништву (воћарство, повртарство, гајење дувана). То су они који су, свакако због посла којим се баве, остали да живе у селу. Несумњиво је да су разне фигуре које су у дворишта постављали гастарбајтери биле инспирација локалном становништву да на сличан начин уређује и своја дворишта. Осим тога, дворишта с фигурама спорадично срећемо и тамо где нема великих извора прихода, али постоји снажна мотивација за (личком) естетизацијом простора. У таквим домаћинствима често срећемо разне естетске елементе и унутар куће. Даље, кад год сам био у прилици да разговарам с власницима кућа (и дворишта) испоставило се да они не познају симболику било животиња чије су фигуре поставили у дворишта, било других елемената. Они не познају чак ни симболичка својства која су тим животињама приписивана у сопственој (традиционалној) култури. Евентуално је за њих лав нешто што означава снагу, а то донекле приписују и орлу. Лабуд за власнике кућа означава нежност, а чињеница да је и лабуд, попут лава и орла, нека врста предатора и да је и он агресивна животиња, остаје им непозната. Напослетку, уочава се да је у тим двориштима веома често ботаничка компонента редукована и своди се на доминацију травњака (које неки називају енглеским травњацима). Редукција ботаничких елемената ипак не значи потпуно одсуство свих других биљних врста сем траве. По правилу у тим двориштима постоји по неко дрво које прави хладовину, зимзелено украсно шибље и сл. На тај начин постављене фигуре долазе до изражаја, а локални предузетници који су на сличан начин уредили своја дворишта редуковање биљака правдају лакоћом одржавања, тј. недостатком времена за одржавање биљака у дворишту. Гастарбајтери одсуство разноврсности ботаничких елемената такође правдају лакоћом одржавања дворишта јер многи од њих, као што је познато, највећи део године и не проводе у својим кућама.

Кућно двориште је, као што сам раније навео, простор који је физички позициониран између куће и пута, а пут је схваћен као јавни простор и примарни физички сегмент јавне сфере села. Посматрано у домену вернакуларне архитектуре, двориште је простор који је уређен у односу на две своје кључне границе – кућу и пут. Оно с та два грађевинска елемента чини сасвим легитимну архитектонску целину чије је уређење кодирано локалном културом – и то не само културом становања – те је отуда број варијација начина уређења само наизглед неограничен. Када је естетика простора у питању, Гавриловић на једном месту (Гавриловић 2006, 38–39) добро примећује да су вредности традиционалне архитектуре културно условљене, али да увек постоји индивидуални отклон тако да свака кућа, односно двориште у овом случају, представља индивидуални одговор на културни контекст. Самим уређивањем дворишта оно више није само простор, оно постаје место. Уређење дворишта у физичком смислу, дакле мислим на употребу појединих материјалних објеката, подразумева приступ који је својствен вернакуларној архитектури уопште – у оквиру постојећих културних матрица и у оквиру знања која поседују сви (или

већина) чланови заједнице обавља се избор објеката и врши се њихово позиционирање у простору дворишта, с придавањем неких општих, али и индивидуалних значења (Rapoport 1969). У оквиру културног контекста, у уређивању дворишта се примењују одређени културни кодови који му придају значења и тиме га чине местом које, опет, са својим значењима представља инсигнију индивидуалног поимања културе становања, а у исто време својим значењима може и да изађе изван стамбене парадигме и да буде интринистичко својство идентитета, друштвених односа, економског понашања итд. (Keith and Pile 1993; Rapoport 1994; McKenzie Aucoin 2017).

Пратећи Рапопортово схватање појма сетинга (Rapoport 1994, 462), може да се каже да двориште представља један сетинг у којем материјални објекти примењени у уређењу дворишта представљају систем сигнала који дефинишу понашање у оквиру тог простора. Уређење дворишта употребом разних материјалних објеката није само последица кодова културе становања, већ, дакле, продукција система објектификованих сигнала и значења која – иако у оквиру очекиване културне парадигме која је, нарочито у руралним срединама, свима позната – представљају не само естетски изражај породице која је двориште уредила (и која га поседује). Систем објектификованих сигнала и значења уређеног дворишта представља однос породице ка јавним просторима и јавној сфери живота која почиње одмах с друге стране оградe дворишта. Наиме, приватни простор куће је простор који је разним социјалним односима јасно дефинисан и структуриран од стране породице, тј. оних који га поседују, заузимају и искоришћавају превасходно као стамбени ресурс, док је јавни простор семантички наспраман простору куће и из аспекта породице то је сфера разних друштвених односа и симболичких вредности на које породица може да утиче веома мало или не може да утиче уопште. Јавни простор је у односу на микросвет породице недефинисан, неструктуриран, самим тим и опасан (Драгојловић-Стевановић 2000, 66; Матић 2007, 77–83). У том смислу двориште, са јасно дефинисаном позицијом у оквиру имања породице, позицијом која је дефинисана још у традиционалној култури и у руралним срединама остала непромењена до данас, уређивањем као места и успостављањем значења материјалних елемената уређења, у животу породице постаје нека врста интермедијарног простора, лиминална зона између уређеног простора куће и јавног простора, тј. јавне сфере сеоске заједнице. Двориште је уређено место у оквиру просторног континуума приватно-јавно.

Када употребом материјалних елемената породица уреди двориште као симболички систем који је, за разлику од куће, доступан јавности јер је видљив, она уједно дефинише себе и свој однос ка јавној сфери заједнице, односно тиме чак настоји и да утиче на ту јавну сферу. Треба имати на уму то да је видљивост дворишта веома битан фактор у регулисању друштвених односа јер је не само у традиционалним руралним срединама важи-

ло правило да свако познаје свакога и свако зна шта други раде (Mendras 1986, 109–116), већ и етнографска истраживања показују да то правило у селима углавном важи и данас. А перцепција онога што неко други ради у великој мери се остварује преко дворишта. Управо када двориште узмемо као сетинг у коме материјални објекти представљају систем сигнала који регулише прикладно понашање, породица другима (сеоској заједници) представља своје поимање реалности, своју слику света и своје схватање онога што сматра прикладним понашањем у њеном просторном домену, али уједно и у домену јавних простора заједнице. На овом месту свакако може (опет) да се констатује да породица уређује двориште у оквиру прихваћене културне матрице и сходно постојећим друштвеним односима, али строго схватање овог постулата онда искључује иновативност и појам културне промене уопште. С друге стране, ноторна је антрополошка истина да породица и њени поједини чланови јесу културни агенс који друштвено прихваћеним каналима може да креира или преноси иновације.

Тезу о томе да породица уређивањем дворишта као свог места и као система симбола исказаног материјалним објектима настоји да утиче на јавну сферу могу да доказујем малтене сваким појединачним елементом уређења дворишта. Задржаћу се ипак на једном од њих који има израженију симболику, а то је ограда као најистуренији елемент дворишта, односно једна од две његове кључне маргине (док је, као што сам већ навео, фасада куће и кућа уопште друга кључна маргина). Ограда је, када испратимо Вукосављевићево разматрање уобличавања простора око куће, тј. окућнице и дворишта (Вукосављевић 2012, 51–60), од самог почетка превасходно грађена као објектификација ознаке границе имања породице. Било да је реч о плоту (ограда од прућа), прошћу или тарабама, ограда је била симболичка граница пре него реална физичка препрека. Ако је и била препрека, то није била за људе, тј. за друге чланове заједнице према којима је постојала социјална дистанца. Улазак других чланова сеоске заједнице у приватни простор породице регулисан је издвојеним местом у огради – капијом. Симболички значај капије одувек је наглашаван кроз њен материјални изражај, односно градњом чак и таквих капија које можемо да окарактеришемо као озбиљан грађевински подухват у веранкуларној архитектури. Такве велике и изражене капије редовно срећемо у многим поморавским селима, а шире гледано и у многим равничарским селима уопште. Оне имају форму наглашених стубова изграђених од цигала и горе повезаних сводом (равним или с луковима) који је покривен формом која подсећа на кров куће. Обично су то три стуба између којих се налазе мала и велика (тзв. колска) капија. Због своје масивности капија делује прилично монументално у односу на јавни простор пута. Другде, ако капија и није грађена малте не као засебна зграда, она свакако јесте наглашавана као посебно издвојено место у огради. У сваком случају она је била место преласка из јавног простора у приватни, односно из јавне друштвене сфере у приватну, свакако подразумевајући промену статуса

онога ко кроз капију пролази. Капија је, дакле, тачка спајања приватног и јавног, а њена репрезентативност наглашава симболику проласка и промене статуса.

Такво значење капије не само да је очувано у савременој руралној култури, него је можда чак и додатно наглашено импортом симбола објективаних у разним фигурама које се постављају на капију. Раније сам навео да су то најчешће лавови и орлови, понекад и лабудови. У руралној култури становања и вернакуларној архитектури ти објекти на капији јављају се у специфичном друштвено-економском контексту. Њих у локалну културу уносе гастарбајтери који су, по узору на архитектонске елементе култура у којима су били на раду, почели да их „примењују“ и у сопственој изградњи великих кућа на својим имањима у селу. Драгана Антонијевић (Antonijević 2013, 162–177) је синтетизовала кључна истраживања гастарбајтера и њиховог односа према улагању стеченог новца у сопствене куће и имања. Општи закључак који се уочава јесте тај да гастарбајтери због разних административних ограничења велике количине новца уместо у развој економских подухвата, аграрних, занатских, трговачких или било којих других, улажу у градњу великих кућа и других објеката вернакуларне архитектуре са социјално-емфатичком функцијом као примарном мотивацијом.

Но, употребу разних бетонских фигура животиња на капији, као и употребу великих (наглашених) стубова – који подсећају на дорски или јонски стил често с пренаглашеном рељефном пластиком иако заправо стоје самостално, а не као носећи елементи неке грађевине – можемо да посматрамо и у другом теоријском контексту. Тај контекст пре свега нуди Игор Копитоф (Kopytoff 1986) у свом разматрању културне биографије ствари. Мислим да је тај приступ овде прикладан јер у крајњој линији узима у обзир и својства симболичности материјалних објеката иако, или управо зато што, Копитофово разматрање заправо долази из парадигме економске антропологије и антропологије потрошње. Копитоф полази од тога да материјални објекти, ствари, попут људи имају своје „биографије“, односно имају своје постојање током којег имају и своје статусе, а ти статуси нису фиксирани или непроменљиви. По мишљењу Копитофа значења акумулирана у стварима могу да се разумеју само уколико испратимо читав животни век ствари, од процеса њихове производње, преко постојања у систему размене (тржиште), до потрошње и конкретне употребе од стране људи. Ствари које уђу у токове размене (тржишне или нило које друге) комодификоване су и имају статус робе. Насупрот томе, ствари могу да буду сингуларизоване, када нису у процесу размене (иако могу да задрже тржишни потенцијал) већ су у употреби, током које могу да добију специфична значења.¹¹

11 Концепт културне биографије ствари Игора Копитофа разматран је у више наврата у рецентној литератури: видети на пример Erdei 2008; Зарић 2016.

Људи који су на привременом раду у иностранству, потекли из економског система либералног социјализма који није подразумевао слободно тржиште, у државама и друштвима у којима су радили, тамо дакле директно у капиталистичком систему заснованом на слободном тржишту, прихватили су временом разне конзумеристичке навике и жеље које су настојали да транспонују на своју егзистенцију у друштву из којег су потекли. Конзумеристичке жеље гастарбајтера су у условима немогућности улагања зарађеног новца у економску сферу заправо биле снажно перпетуиране, а један битан део тих жеља остварен је у домену вернакуларне архитектуре (видети: Bratić i Malešević 1982; Antonijević 2013). Како су у исто време они настојали да изграде сопствени идентитет кроз отклон од локалне заједнице из које су директно потекли, конзумеристичко понашање било је једно од битнијих средстава социјалног дистанцирања гастарбајтера унутар сеоске заједнице. Конзумеристичке навике и жеље, као и тежња за „неким другим“ идентитетом, кроз наглашену потрошњу у домену вернакуларне архитектуре, довели су до креирања другачијих кућа и свих других елемената у култури становања, па самим тим и другачијих ограда и капија. Разни објекти који су постављани на капије набављани су на тржишту (испрва у иностранству, а доцније и на домаћем тржишту) као комодификовани предмети (роба) са подразумеваном симболиком. Фигура лава, на пример, купована је као бетонски украс, а без спознаје о општој симболици те животиње. Уосталом, та фигура је можда тако и направљена, дакле само као украс који ће да се продаје на тржишту, без намере да носи симболичност генерисану још у античким културама. Да се у уређивању дворишта пренабрегава општа симболика појединих фигуралних представа, и да се оне формално користе само као естетски детаљи, чини ми се да добро илуструје употреба фигуре орла. Орао је у корпусу хералдичких симбола јасно везан за српство и налази се (као двоглави орао) на грбу Србије. Ипак, током етнографских истраживања често сам га сретао на капијама ромских гастарбајтерских породица у мачванским и поцерским селима.¹² Употреба фигуре орла од стране српских гастарбајтера у Поцерини лако би могла да се протумачи идентификацијом с херојством – без обзира на то да ли је митологизовано или реално – у Првом светском рату, али употреба у другим етничким и социјалним контекстима потврђује да су се људи у уређивању дворишта поводили другачијим схватањима фигура које су користили.

Све те фигуре су, с друге стране, у поступку уређења простора дворишта и дефинисаног позиционирања у простору, тј. на капији конкретно, с приписивањем значењских својстава сингуларизоване као индивидуални израз лепоте и уређености дворишта. На денотативној равни све те фигуре су претворене у објекте којима је приписано контекстуализо-

12 Овде конкретно мислим на куће Рома гастарбајтера у мачванском селу Причиновић и поцерском селу Волујац.

вано значење, а које можемо у контексту стицања богатства да тумачимо управо као симболичке заштитнике мукотрпно стеченог богатства у туђини. Они, као и сама ограда и капија, нису физичка препрека за људе (без обзира на њихове добре или лоше намере), већ симболички израз успостављања дворишта као приватног простора који симултано функционише као баријера ка другима иако визуелном отвореношћу и даље омогућава увид у оно што његови поседници раде, и као простор који омогућава контролисани пролазак других до куће као изразито приватног (интимног) простора. Заправо, у идентитетском дискурсу чак је и пожељно да други виде шта се дешава у дворишту као одразу породице и „куће“ ка јавности заједнице. Овде се свакако не ради о етничком и сродним врстама идентитета, већ превасходно о социо-економским идентитетима (Antonijević 2013, 90–158).

Изнето схватање украсних фигура везаних за капију може да се екстраполира и на друге објекте употребљене за конструисање дворишта као уређеног простора или места. Сви ти други објекти, природни или вештачки, такође на појавној равни имају визуелно-естетску функцију. Они су ту да покажу да је двориште лепо и уређено али уједно денотирају (породичну) индивидуалност и настојање да се уређеношћу дворишта као целине исказе сопство, самосвојност и аутентичност. Сопственим начином уређења дворишта породица настоји да комуницира свој став о другима и да тиме уједно утиче на све остале чланове заједнице. Двориште, дакле као сетинг објеката који својим значењем имплицирају пожељне облике понашања (Raroport 1994), покушај је породице да утиче на облике понашања и структурирање социјалних односа у јавној сфери. Нарочито је код гастарбајтерских дворишта, заједно с кућом која се осетно разликује од традицијских објеката вернакуларне архитектуре, уочљиво настојање да се наметне не само припадност некаквом другачијем културном миљеу, већ и да се сопствени живот наметне сеоској заједници као успешан и, самим тим, пожељан (Drljača 1982; Bratić i Malešević 1982; Antonijević 2013).

С друге стране, имајући у виду чињеницу да су гастарбајтери већим делом године одсутни и да њиховим двориштима недостаје човек као кључна компонента, идеја о сопственој успешности исказана кроз културу становања и кроз уређење дворишта очигледнија је код предузетничких сеоских породица. Оне не ретко преузимају у уређењу дворишта поједине елемете које су донели (увели) гастарбајтери, али ипак треба бити опрезан и не сме да се изведе закључак да предузетничке породице некритички копирају гастарбајтере. Пре свега треба имати на уму то да предузетничке породице у селима, бавећи се превасходно пословима у пољопривреди, ипак стварају већу количину капитала но што су гастарбајтери могли да зараде. Дрго, и много битније, за разлику од идеала гастарбајтера, нарочито оних ранијих, да стечени новац треба да се уложи у угодан живот код куће кад се рад у иностранству заврши, предузетници

и поред неспорне чињенице да део капитала улажу у социјално-емфатичке сврхе (Ковачевић 1985; Antonijević 2013) ипак имају значајно рационалнији однос према свом капиталу и превасходно га усмеравају у развој свог предузетничког подухвата и у егзистенцију породице, а у уређење дворишта улажу знатно мање. Отуда имамо наизглед парадокслану ситуацију да њихова дворишта делују скромније у односу на гастарбајтерска иако они заправо имају више новца. То је посебно уочљиво у последње две деценије. У случају предузетника уочио сам током етнографских истраживања, нарочито кад је реч о предузетницима у смедеревском Поморављу (најчешће су то воћари), да они у уређење дворишта улажу онолико новца и труда колико је довољно да искажу своју економску различитост, али начин уређења и избор материјалних елемената је такав да ни на који начин не указује на социјалну различитост. Приврженост традицијском уређењу дворишта, с уклопљеним понеким елементом различитости као што су фигуре животиња на капији или богатија ограда, исказује њихово настојање да се идентификују као успешни чланови заједнице, али уједно и да очувањем уобичајених елемената дворишта искажу своју припадност локалној сеоској заједници. Због тога у тим двориштима има више ботаничких елемената, а посебно је уређено и наглашено место где се седи и проводи слободно време. То место често чини кључну тачку у дворишту које се формира као важан текст у оквиру наратива који породица ствара о себи као успешном сеоском домаћинству јер је то место где се из јавне сфере виде конкретни успешни чланови домаћинства. Зато се то место у дворишту неретко опрема квалитетнијим материјалним објектима (сто, столице, клупе, сеници...).

* * *

У вернакуларној архитектури, посебно ако је посматрамо из аспекта њене еволуције у последња два столећа, двориште има јасну конотацију заузимања и ограничавања простора који се у процесу уређивања употребом материјалних (живих и неживих) објеката трансформише у место јер се управо процесом уређивања ствара афективна веза између људи и тог простора (McKenzie Aucoin 2017, 397). Иако се у старијој литератури дворишту одриче хедонистички карактер, рецентни етнографски подаци мог и других истраживања недвосмислено показују да двориште ипак јесте место за одмор, релаксацију, дружење, односно уређено место дешавања разних социјалних односа – унутарпородичних, суседских, пријатељских, па чак и пословних у случају предузетничких домаћинстава. Може ли онда да се каже да уређење дворишта у том смислу представља материјални израз простора као социјалног производа? У својој студији о простору Анри Лефевр (Lefebvre 1991, 26–27) износи схватање о социјалној

продукцији простора као средства за мишљење и деловање, те да простор као социјални производ представља средство контроле, доминације и моћи. Ово потоње срећемо можда у највећој мери у уређивању дворишта гастарбајтерских и предузетничких домаћинстава, али може да се постави и теза да постоји тежња да двориште, кроз начин уређења, уопште представља средство продукције јавне сфере локалне сеоске заједнице без обзира на то ко поседује то двориште и ком социјалном и економском контексту припада.

Ако се, на крају, опет вратим на Рапопортово схватање сетинга, увиђа се да физички објекти у дворишту, који су кроз процес његовог уређења сингуларизовани и успостављени као сигнали, могу да буду измењиви, а да се њихово својство сигнала не промени, односно да који год објекти постављени у дворишту свакако настављају да делују као мнемоници који „подсећају“ на иста правила прикладног (тј. културом дефинисаног) понашања у том простору (Rapoport 1994). У домену вернакуларне архитектуре двориште се, заједно са својим кључним маргинама које заправо представљају најбитније објекте – кућом и оградом – конституише као структурирани систем објектификованих значења помоћу којег поседници дворишта, самим тим и они који су га уредили, тј. створили тај систем у оквиру расположивих културних кодова, изражавају свој *genre de vie*, односно начин живота који укључује интеракцију заједнице и њеног окружења (Rapoport 1969, 47). Управо због тога двориште може да се посматра као лиминални физички простор који разграничава породицу као основну јединицу села и село као заједницу, а уједно представља и социјални простор у којем се одвијају комуникација и међусобни утицаји породице и села. Друкчије речено, као елемент вернакуларне архитектуре, двориште заједно с кућом и оградом не представља само ботаничко-естетску димензију културе становања, већ је оно комплексан културни конструкт који се својим скупом значења користи за вишеслојну комуникацију ка другима, односно представља објектификацију комплексних друштвених односа породице и сеоске заједнице којој она припада.

Литература:

- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Bratć, Dobrila i Miroslava Malešević. 1982. „Kuća kao statusni simbol“. *Etnološke sveske* IV: 144–152.
- Brown, Robert and Daniel Maudlin. 2012. “Concepts of Vernacular Architecture”. У: Grieg Crysler, Stephen Cairns and Hilde Heynen (ed.), *The Sage Handbook of Architectural Theory*, 340–355. London: Sage publications.
- Влаховић, Петар (ур.). 1984. *Зборник радова Етнoграфској инститиути* 14–16. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Вукосављевић, Сретен. 2012 [1965]. *Историја сељачкој друштва, Социологија станаовања*. Београд: Службени гласник.

- Гавриловић, Љиљана. 2006. „Лепота традиционалних места: физички и сви остали простори“. Драган Жунић (ур.), *Традиционална естетска култура – Естетска димензија куће*, 35–44. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ.
- Дероко, Александар. 1968. *Народно неимарство I*. Београд: САНУ.
- Драгојловић-Стевановић, Ана. 2000. „Антрополошка анализа народне архитектуре у источној Србији“. *Гласник Етнографског института САНУ XLIX*: 61–68.
- Дрлјаца, Душан. 1982. „Danac K. U. Šjerup o vrednosnom sistemu Ljubičevčana“. *Etnološke sveske IV*: 167–175.
- Зарић, Милош. 2016. „Од Копитофа на дар: Другачији поглед на културну биографију ствари“. *Гласник Етнографског музеја 80*: 111–134.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2006. „Кућа и друштвене промене у другој половини 20. века“. Драган Жунић (ур.), *Традиционална естетска култура – Естетска димензија куће*, 67–75. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ.
- Keith, Michael & Steve Pile. 1993. *Place and the Politics of Identity*. New York: Routledge.
- Ковачевић, Иван. 1985. „Социјално-емфатичка функција монументалних гробница“. *Етнолошке свеске VI*: 81–87.
- Којић, Бранислав. 1958. *Сеоска архитектура и руризам*. Београд: Грађевинска књига.
- Корытофф, Игор. 1986. “The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process”. Arjun Appadurai, *The Social Life of Things*, 64–91. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Matić, Miloš. 2005. „Urban Economics in a Rural Manner: Family Economizing in Some Socialist Serbian Cities“. *Ethnologia Balkanica 9*: 131–149.
- Матић, Милош. 2007. *Врџина – калџина два светиња*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Матић, Милош. 2013. „Култура друштвене организације у селима општине Смедерево“. *Смедеревски зборник 4*: 91–116.
- Матић, Милош. 2017. „Традиционално село као хабитус модерне економије“. Срђан Рудић (ур.), *Село Балкана. Конјинкуитет и промене кроз историју*, Београд 2017: 263–278. Београд: Историјски институт.
- McKenzie Aucoin, Pauline. 2017. “Towards an Anthropological Understanding of Space and Place”. B.B. Janz (ed.), *Place, Space and Hermeneutics, Contributions to Hermeneutics 5*, 395–412. Heidelberg: Springer International Publishing.
- Mendras, Henri. 1986. *Seljačka društva*. Zagreb: Globus.
- Мијатовић, Станоје М. 1930. „Ресава“. *Српски етнографски зборник 26*: 99–239.
- Митровић, Милован. 1998. *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.
- Мркић, Весна. 2019. „Сецесија у градитељском наслеђу Подунавља и Браничева“. *Гласник Друштва конзервативора Србије 43*: 108–114.
- Нешковић, Виолета. 2002. „Сеоска архитектура Мачве“. *Museum 3*: 193–262.
- Николић, Наташа. 2013. „Народно градитељство – стамбена архитектура и култура становања у насељима општине Смедерево“. *Смедеревски зборник 4*: 41–70.
- Oliver, Paul. 2006. *Built to Meet Needs. Cultural Issues in Vernacular Architecture*. Oxford: Architectural Press.
- Rapoport, Amos. 1969. *House Form and Culture*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

- Rapoport, Amos. 1990. *The Meaning of the Built Environment*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Rapoport, Amos. 1994. "Spatial Organization and the Built Environment". Tim Ingold (ed.), *Companion Encyclopaedia of Architecture*, 460–502. London: Routledge.
- Ромелић, Живка и Марко Стојанивић. 1989. „Неки елементи културе гастарбајтера ћердапских насеља“. *Етнологишке свеске* X: 197–202.
- Селинић, Слободан. 2008. „Економска емиграција из Југославије шездесетих година XX века“. У *1968 – четрдесет година после*, ур. Радмила Радић, 549–573. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Simić, Andrei. 1973. *The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia*. New York: Seminar Press.
- Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Станић, Радомир. 2002. „Народно градитељство“. У Божидар Петровић, *Старе српске куће као традиционални догаци*, 9–16. Горњи Милановац: Графопринт.
- Финдрик, Ранко. 1994. *Народно неимарство*. Сирогојно: Музеј Старо село Сирогојно.
- Harris, Cyril M. 2006. *Dictionary of Architecture and Construction*. New York: McGraw-Hill.
- Цвијић, Јован. 1966. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд: Завод за издавање уџбеника.

Primljeno: 26. 08. 2020,

Odobreno: 28.09.2020.

Miloš Matic

RURAL YARD AS A COMMUNICATION SPACE

Abstract: In this paper I am discussing the rural yard, which has not attracted much attention of anthropologists, and the specific reason for consideration is presence of certain yards where numerous concrete objects were used for decoration. The rural yards, with or without sculptural decorations, are discussed as a part of culture of housing, as products of vernacular architecture and within the main principles of anthropology of space. I view a yard as an arranged space that communicates the way of life in the household, as well as an interaction space of members of a household and the immediate social surroundings. I understand the use of various elements (living and inanimate) for yard decoration as a system of objectified meanings constructed within the available cultural codes and used by the owners of the yard (the family) to express their relationship with the broader community. The yard is also a liminal space and its arrangement sets the interaction between the pronouncedly private space of the home and the public space of the rural community.

Key words: yard, space, arrangement, place, communication, vernacular architecture.